

De Staurby bønder

- en landsby under Hindsgavl 1664-1845.

af Harriet M. Hansen

Hvem har ikke hørt om fæstebønder og herremænd, om træheste og hoveri og stavnsbånd - i hvert fald blandt historisk interesserede. Og vi har af og til fået fortalt, at vilkårene på Fyn skal have været mindre barske end f.eks. på Sjælland. Men hvordan havde man det egentlig på vore kanter som fæstebonde? Hvem havde chance for at få en gård i fæste? Hvor tit hændte det, at en fæster måtte gå fra sin gård? Hvor vilkårlig handlede godsejeren og hans ridefoged? Kort sagt - hvilken tilværelse kunne man se frem til, hvis man var født på en fæstegård?

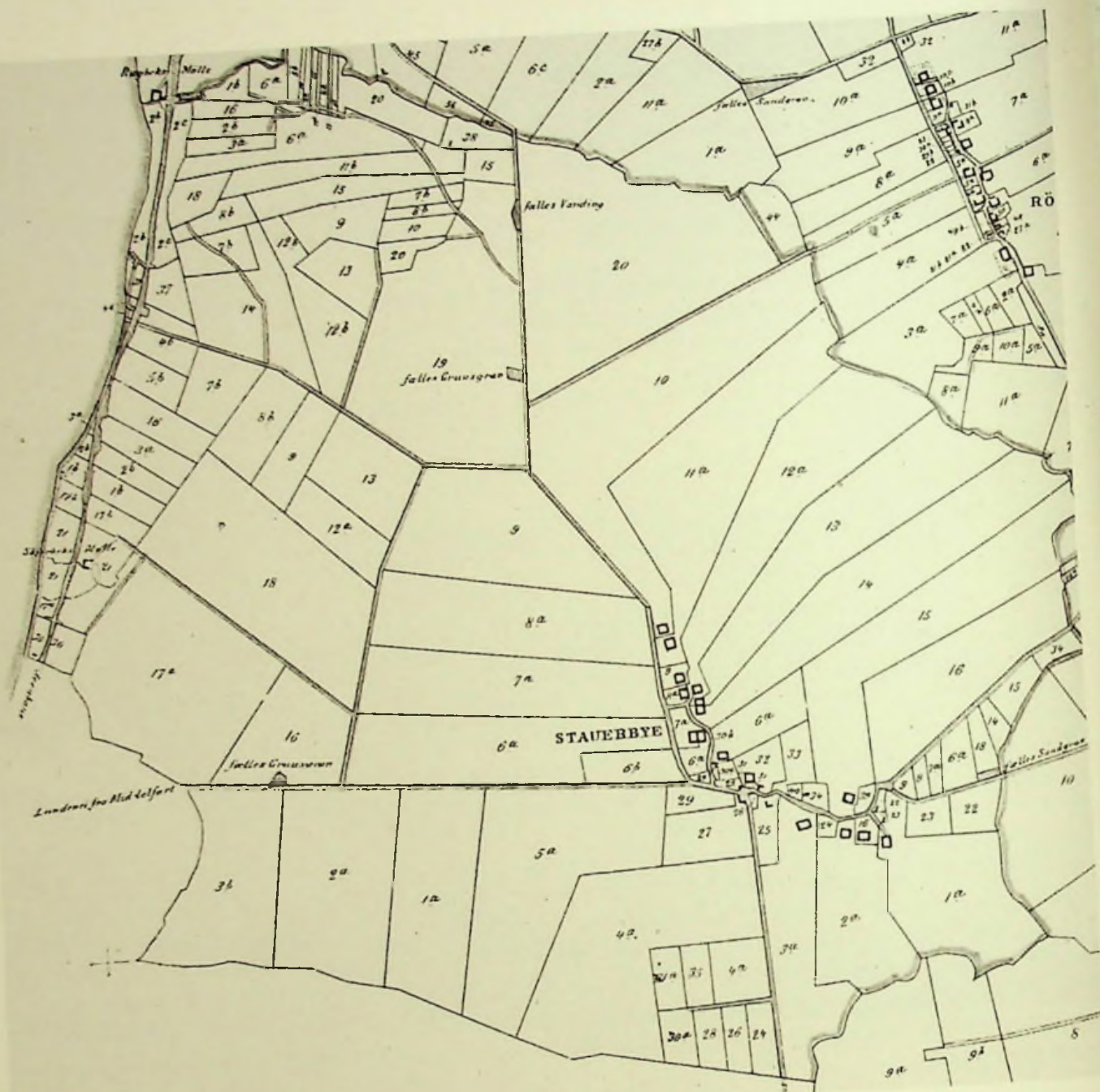
Hindsgavl er det gods, der har præget egnen omkring Middelfart mest, og med det for øje har jeg valgt at se nærmere på forholdene i enkelt landsby, hvor Hindsgavl ejede næsten alle gårde og huse, nemlig Staurby. Ved at følge de 20 fæstegårde, som Staurby havde ved udskiftningen i 1794, så langt tilbage, som vi kan komme (ca. 1660) og frem til midten af 1800-tallet, hvor altting forandredes, kan man se, hvad "det normale" på disse gårde var.

Hindsgavl som gods

Før 1660 var Hindsgavl sæde for kongens lensmand, der styrede kongens interesser i det nordvestfynske. Svenskekrigene havde imidlertid gjort borgen på den gamle borgbanke ubeboelig, og forvaltningsreformen, der blev gennemført af den nu enevældige konge, gjorde len til amt, og Hindsgavl amt blev hurtigt en del af Assens amt, med en amtmænd, der sad ganske langt væk. Hindsgavl kom først i hænderne på Jens Lassen, vendte tilbage på kongens hænder, blev i 1690'erne solgt til Kaj von Ahlefeldt og gik videre til en familie von Dewitz, der også ejede Frederiksgave. I praksis var der en slotsforvalter, der forvaltede det gods, der efterhånden kom til at høre under Hindsgavl gods, og i 1744 købte forvalteren Niels Basse hele godset, der derefter blev i familiens eje frem til 1921. Hindsgavl var ligesom Wedellsborg blandt de sidste danske godser, der solgte sit bøndergods til selvejer - på Hindsgavl skete det i 1912.

Staurby under Hindsgavl

Landsbyen Staurby bestod i 1664 af 18 gårde, hvoraf 17 hørte under Hindsgavl. Hele landsbyen lå samlet omkring et vejforløb, og rundt om lå landsbyens marker med skovområder, tørvemoser og engarealer i udkanten af Staurbys område (ejerlav). Dyrkingen af jorden foregik i fællesskab, og som det var almindeligt på Vestfyn blev halvdelen af jorden dyrket det ene år, den anden halvdel det næste. Som alle andre landsbyer på Fyn var Staurby stærkt påvirket af svenskekrigene, og flere af gårdene var afbrudte og øde i 1664. Efterhånden kom der dog gang i dyrkingen af al jord. I 1700-tallet fungerede samtlige gårde, og et par af de største blev delt i to. Fra 1719 blev der på Hindsgavl ført protokol over fæstebreve, og fra da af kender vi næsten alle fæstere. Den 18. gård, der fra ca. 1670 havde hørt under herregården Billeshave, blev i 1764 erhvervet af Hindsgavl, så herefter ejede Hindsgavl hele landsbyen med alle gårde og huse.

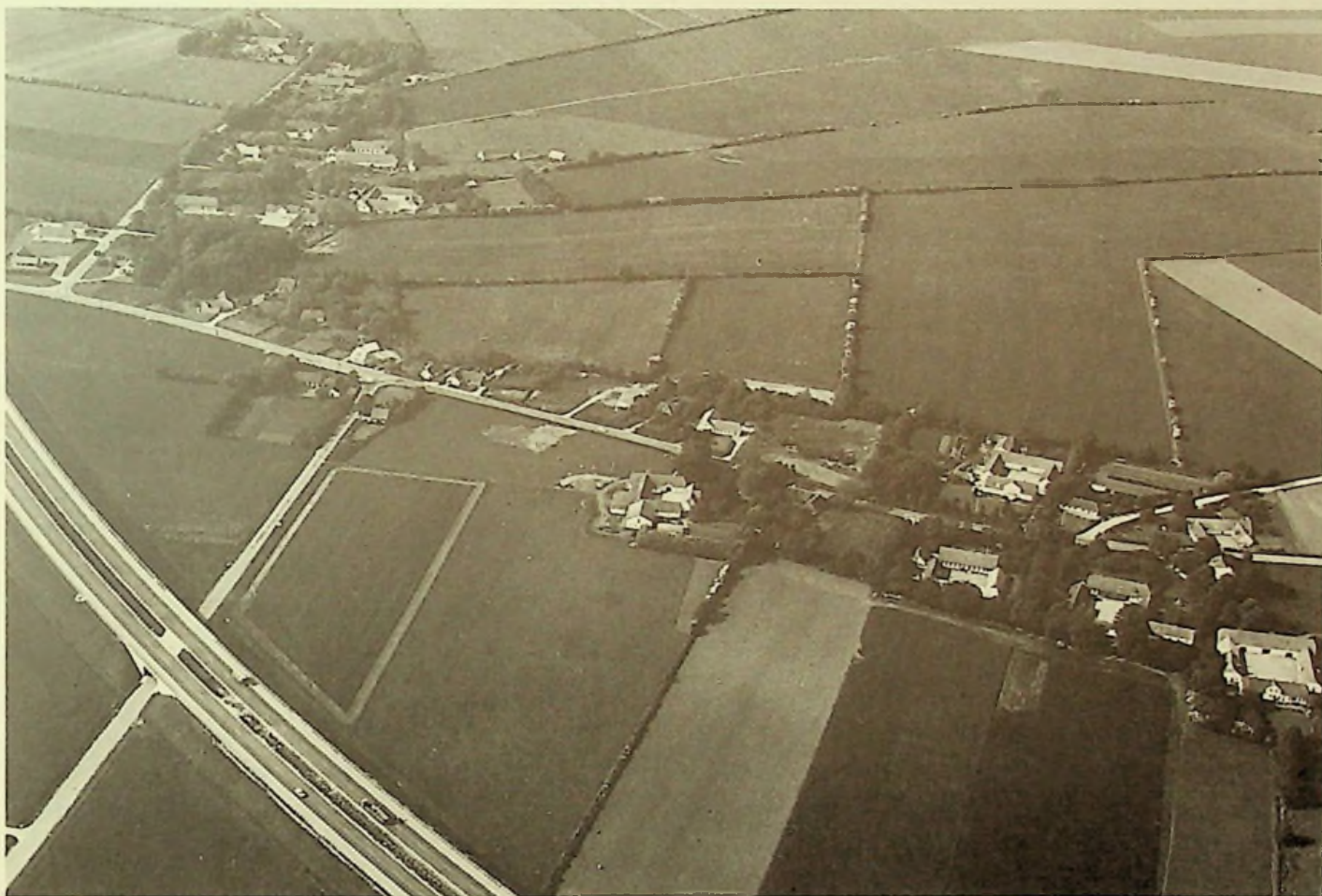

Til venstre: Kort over Staurbys jorden, ca. 1860. Middelfart Byarkiv.

Numrene er matrikelnumre, hvor nummer 1-16 er gårde, der ligger inde i Staurby, 17-20 er gårde, der blev flyttet ud ved udskiftningen, nr. 21 er Skærbæk Mølle, og nr. 22-38 husmandssteder. Nummeringen er sket, før vejen til Strib (Strib Landevej) blev ført uden om gårdene - bemærk den gamle snoede vej, der stadig eksisterer.

Nedenfor: Luftfoto af Staurby i 1970'erne med den nye motorvej nederst til venstre. Foto: Aerodan. Middelfart Byarkiv.

Staurby har i bemærkelsesværdig grad bevaret sine gamle strukturer: Mange af gårdene ligger endnu på deres gamle plads i landsbyen, se f.eks. nederst fra højre gårdene matrikel 1, 16, 2 og 3. Markskellene kan direkte sammenlignes med kortet på modstående side, hvor man nord for landevejen til Bogense kan se lidt af matrikel 16, 15 med det skarpe knæk og bagved 14, 13 og 12.

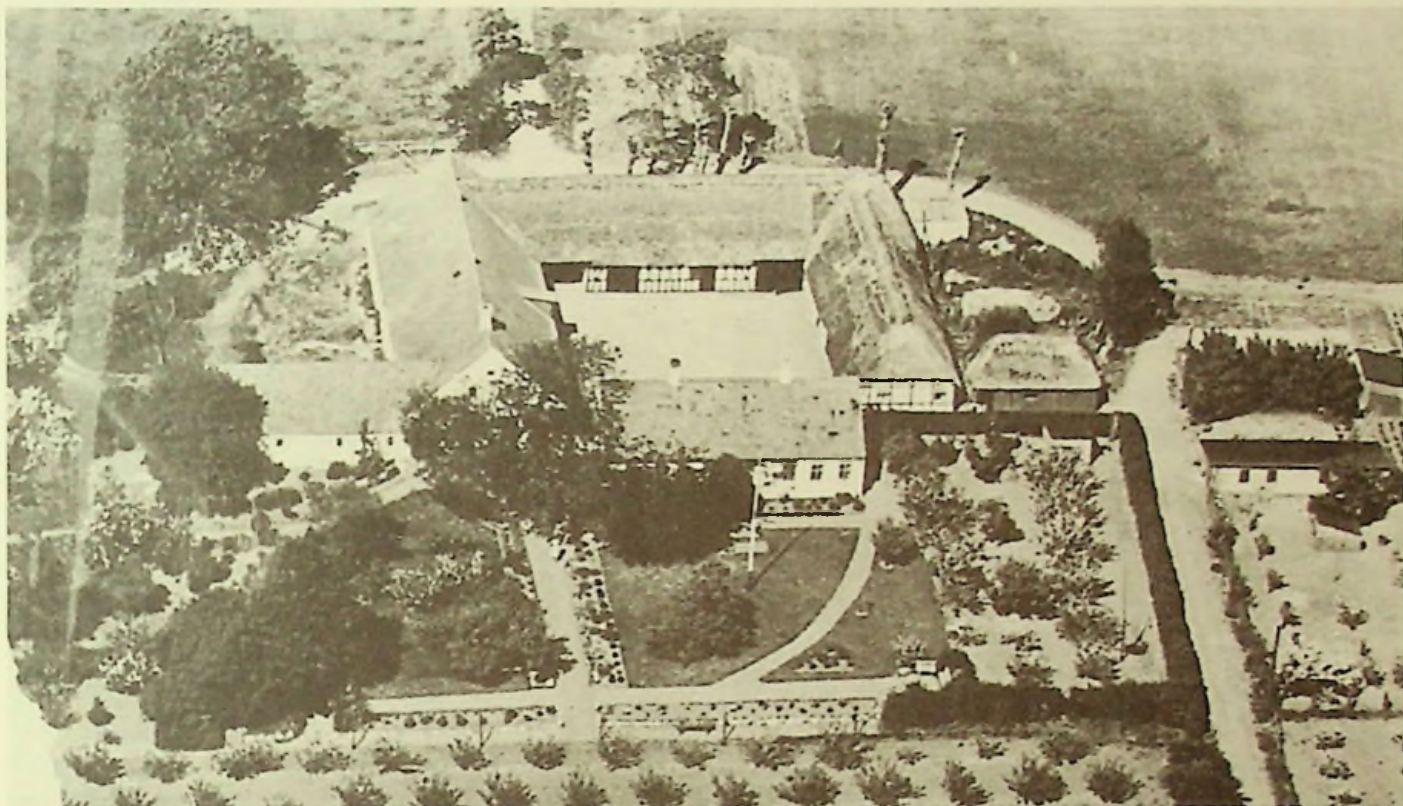

Niels Basse døde i 1771 og blev efterfulgt af sin datterdatter Karen Basse Fonss og hendes mand Christian Holger Adeler. Denne var en dygtig godsejer, der helt i tidens ånd søgte at nyttiggøre sit gods på alle måder, samtidig med at han ivrigt, både i ord og gerning, arbejdede på at indføre reformer.

I 1779 blev alle gårdene "sat lige". Dvs., at hele bymarken under Staurby blev målt op og fordelt lige på de 20 gårde, der på det tidspunkt fandtes i landsbyen. Hans Olsen i gård nr. 11, der havde haft 11 tdr. 3 skp. 2½ alb. hartkorn (herefter skrevet 11-3-0-2½) og Hans Clausen i nabogården nr. 10, der havde haft 4 tdr. 6 fjerding (4-0-6-0), fik begge herefter det samme, nemlig 7 tdr. 1 skæppe, 2 album. Som der står i papirerne: "Og da jorden er inddelt imellem bemeldte 20 gårdbeboere, således at enhver har ligemeget jord, eng, gærdsel, skov og tørvejord, så tilkommer enhver nu herefter at svare ligemeget i kongelige skatter af foranførte hartkorn...". Det var netop det, der var tanken bag denne egalisering, som den kaldes. Ikke blot skatterne til kongen, men også hoveri, ægter (kørsler) og andre ydelser var herefter ens for alle i hele landsbyen - og det gjorde det lettere for godsadministrationen. For bønderne må det have været opfattet som vold mod gamle skikke, omend aktionen var forberedt gennem adskillige år. Lighedelingen gik helt ind på tofterne, så også de jordlodder, gårdene lå på, skulle være nogenlunde lige store - og det betød, at en måtte aflevere noget humlehave, en anden en stykke med frugtræer osv. til naboen. Stemningen i landsbyen ved vi intet om, men vi kan se, at der i årene lige efter sker en stor udskiftning af fæstere i byen. Omfordelingen var ikke bare et problem for de gårde, der herefter fik mindre jord (og dermed også

reduceret besætning af heste og køer), men også for de gårde, der fik mere. I mindst to tilfælde var de bygninger, der hørte til, ikke store nok, og bonden havde ikke råd til at bygge ud og om. Med mere jord skulle der mere plads til høsten og plads til flere heste osv. De to måtte da "frivilligt" afstå deres gårde, gå på aftægt og lade nye folk udefra komme til. I de fæstebreve skrev godsejeren under på, at han ville anvise byggeplads og egetømmer, der dog skulle afregnes efter dagspris.

15 år efter var det galt igen. Denne gang var det udskiftningen: Nu var det hele dyrkningssystemet, der skulle brydes om. I stedet for at dyrke jorden i fællesskab med mange smalle strimler til hver gård - et system, der søgte at gøre jordfordelingen så retfærdig for alle som muligt - skulle hver gård have samlet sin jord, så den kunne dyrkes uafhængigt af de andre. På ny blev jorden altså målt op, 4 gårde (de senere nr. 17-20) fik jord i udkanten af området og flyttede ud - resten af jorden blev udskiftet i stjerneform. Alle gårde fik herudover en skovlod, eng- og/eller tørvelod. Udskiftningen var det, man kaldte "dårlig" - jorden blev ikke helt samlet, og gårdene kom slet ikke til at ligge midt i deres egne marker, men for bønderne var det sikkert ikke muligt at forestille sig, at en stor tørvemose kunne modsvare et stykke agerland af en eller anden størrelse - og hvad skulle den mand i øvrigt gøre, som ikke fik tørv til brændsel? Rent bortset fra, at det var spild at nedbryde eksisterende gode bygninger og bygge nyt på bar mark, hvor kun de færreste kunne tænke sig at bo. At de gårde, der flyttede ud, nok i længden trak det længste strå, er en anden sag. I forbindelse med udskiftningen skete en ting til - husmandsstederne

Gården Bendixminde, matrikel nr. 3b.

Matrikel 3 blev i 1831 delt i to - 3a inde i Staurby, 3b ude på marken. Denne gård fik navnet efter stedets første fæster, Bendix Rasmussen. På dette luftfoto fra omkring 1940 ses den firlængede gård med de mange udbygninger, som den moderniserede landbrugsdrift krævede. Netop fordi Staurbys gårde var ganske velstående, er bygningerne løbende blevet fornyede.

fik jord: Der blev skabt nye småsteder i udkanten af Staurbys marker, og der blev lagt jord til de jordløse huse, der i stigende antal siden midten af 1700-årene var blevet bygget inde i selve landsbyen. Dette betød en reduktion af gårdboernes jord, så de herefter havde 6 tdr. 6 fjerding og $\frac{1}{2}$ album hartkorn hver.

Fra far til søn - eller?

Det er altså de 20 gårde, der fandtes, da udskiftningen fandt sted i 1794, hvis historie er fulgt fra 1688 (1664) til 1845. Udgangspunktet har været den store matrikel fra 1688 og endemål den matrikel, der kom til at gælde fra 1844, og som gælder endnu. Når jeg nedenfor taler om gård nr. 11, forstås den

gård, der fik nr. 11 i 1844 jvf. kortet s. 14. Fra Hinds-gavl haves jordebøger (dvs. oversigter over gods, herunder fæstegods) nogenlunde regelmæssigt fra 1744, da Niels Basse købte det. Herudover er bevaret fæsteprotokoller fra 1719. Frem til 1779 kan de enkelte gårde let skelnes - den gård, der i 1688 havde 7-3-2-2, kan genfindes med dette hartkorn (delte gårde optræder med det halve), derefter bliver det vanskeligere, fordi hartkornet for alle gårde er ens, men da er vi kommet ind i tiden med folketællinger osv. Ved at udrede slægtsforløb har der kunnet opstilles en troværdig liste over fæsteskitterne på hver gård.

Hvordan gårdene gik fra slægtsled til slægtsled kan f.eks. skildres ud fra gård matr. 11. Den gård i Staurby, der senere kaldtes Nørregård.

I 1688 sad Peder Hansen som fæster på denne gård, og ud over sin egen jord havde han også halvdelen af Hans Findsens, i alt 11-0-3-2½. Peder Hansen var i 1658 blevet gift med Margrethe Jensdatter i Vejlbj. Hun døde 50 år gammel i 1685 efter at have født 9 børn. Kort tid efter giftede enkemanden sig med Anne Andersdatter fra Lamberggård i Kauslunde sogn, men døde selv i 1689. Så måtte enken finde en mand, og samme år giftede hun sig i Vejlbj kirke med Anders Jørgensen. De fik 7 børn, inden Anders

Gammel vestfynsk alkove fra Fjeldsted.

Foto: H. Zangenberg, 1924. Nationalmuseet.

Vi kender ingen afbildninger af interiører fra Staurby, der rækker tilbage til 1700-tallet, og stuehusene er alle byggede om flere gange siden. I Den fynske Landsby står imidlertid en gård fra Fjeldsted, der kan give os en ide om de forhold, der var på Vestfyn.

Indbyggede sovesteder i stuerne fandtes i alle bøndergårde, også i Jørgen Rasmussens gård. De var fyldt med overdyner, underdyner, puder mv., der i sig selv repræsenterede en betydelig værdi.

døde 51 år gammel i 1710. Da stod Peder Hansens søn Rasmus klar til at tage over - han havde giftet sig i 1706 med Karen Jørgensdatter fra Røjle, og af deres 5 børn var de tre døde som spæde. Karen døde i 1711, og Rasmus giftede sig igen og fik 9 børn til. Han døde i 1739 som 68 årig.

Hans enke beholdt fæstet indtil 1747, hvor sønnen Jørgen giftede sig med en gårdmandsdatter fra Staurby, og 6 børn af dette ægteskab var i live, da faderen døde 54 år gammel i 1768. Jørgen Rasmussen kaldes "præstens medhjælper", og af det bevarede skifte efter dette dødsbo fremgår det, at der var solid velstand til huse på denne byens største gård. Blandt andet kan det noteres, at fæstebonden sammen med Bendix Nielsen fra gård nr. 8 har lånt 800 rigsdaler til bl.a. agent Ivarsen, Middelfarts store købmand. Det var en formue på de tider!

Nu sad der da en 40årig enke med en 21 årig søn. Og så var valget der - skulle hun drive gården nogle år, til sønnen var klar - eller skulle hun gifte sig. Det blev hende, der kom til at føre gården videre: Hun giftede sig i 1770 med en gårdmandssøn fra Staurby på 28 år. Anne Nielsdatter, som hun hed, døde i 1789. Nu var det enkemanden Hans Olesens tur til at finde sig en ung ægtefælle. Han var blevet 46 år og fandt den 19årige Anne Hansdatter på gård nr. 14. Hans Olesen døde i 1817. I 1820 giftede den 26årige søn Ole sig med en 30årig Johanne fra gård nr. 16, og i 1825 fik Ole papirer på fæstegården. Hans mor levede frem til 1830. Ole og Johanne sad på gården i 1845.

Det er klart, at herskabet også har haft noget - måske oven i købet meget - at sige, når en ny fæster skulle ind på gården. I landbrugshistorien er det

ofte blevet til, at 1700-tallets herremand måtte presse sine stavnsbundne bønderkarle til at overtage en gård, med eller uden ægteskab. Sådanne situationer har der sikkert været, men jeg har svært ved at se andet, end at en gårdmandssøn i reglen måtte ønske en gård. Selvfølgelig helst en god gård og en god kone, men alternativet var trods alt at forblive tjenestekarl uden position, ansvar, familie og uden sikkerhed for at blive forsørget, når kræfterne svigtede. Desuden var det ikke gårdmændene, men karlene, der blev udskrevet til soldatertjeneste, og det var bestemt ikke noget, man var glad for.

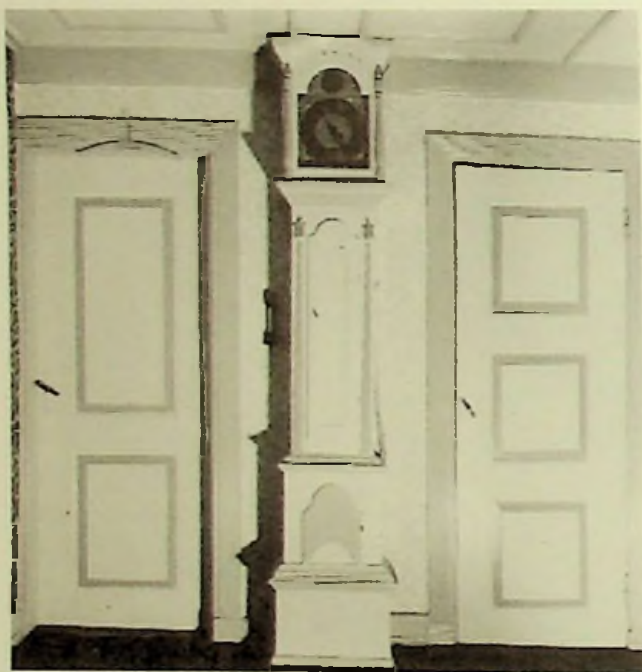
Penge er afgjort en del af puslespillet. Det kostede penge at overtage en gård. Dels skulle der betales indfæstning - en sum en gang for alle til godsejeren. Dels kunne der ligge gæld på gården, f.eks. yngre børns arv efter far eller mor, eller andre forpligtelser, som den nye fæster skulle leve op til - foruden det, som godset naturligvis skulle have. Da Jørgen Rasmussen overtog gården efter sin far, måtte han lægge 100 sletdaler på bordet i indfæstning. Da Hans Olesen i 1770 giftede sig med enken, måtte han betale 150 rdl - trods kvægsyge. Der kom til at gå 55 år, inden hans søn igen fik fæstebrev - da var tiderne blevet andre, og prisen på denne gård (der nu ikke var større end de andre i Staurby) 800 rigsdaler i sedler.

Jørgen Rasmussen var som nævnt rig, og det betød, at hans sønner, selvom de skulle dele, fik 111 rigsdaler hver i fædrearv. Det var umiddelbart penge nok til at betale indfæstningen på en ganske pæn fæstegård. Med en gennemsnitsløn for en tjenestekarl på 12-15 rigsdaler årligt, kunne de efter få år blive et ganske godt parti. Rasmus valgte i 1777 en gård i Skrillinge, hvor indfæstningen var på 100 rigs-

daler. Den var blevet vurderet til at være i god stand, men da den tidligere fæster måtte gå fra gården på grund af armod, var det trods ikke alle, der ville kunne klare at sidde på den.

Broderen Niels ventede til 1782, og da var indfæstningen gået væsentlig op: 200 rigsdaler skulle der nu på bordet, hvilket blev standard i 1780'erne og 1790'erne, indtil prisniveauet omkring år 1800 steg til 450 rigsdaler.

På gård 11 betød rigdommen for en udefrakom-

Interior fra Gamborg Lindegård, 1801.

Foto: Nationalmuseet, 1960.

Et tilsvarende 24 timers ur stod også i Jørgen Rasmussens gård. Det blev vurderet til 8 rigsdaler. Uret stod der stadig, da Anne Hansdatter døde i 1789. I opgørelsen efter Hans Olesen fra 1817 var værdien steget til 30 rigsdaler!

mende kandidat til fæstet, at det rent økonomisk var mere overkommeligt at gifte sig med enken end at tage datteren. Enken fik automatisk halvdelen af alt, dvs. det fik en kommende ægtemand med brylluppet, mens børnene delte resten. Og pigerne fik kun en søsterlod - halvdelen af det, brødrene fik. Alligevel var det ikke ren gevinst at overtage enken, fordi der trods alt skulle udredes dels indfæstning, dels senere børnenes arvelodder (der dog i en del år til de blev myndige, stod i gården, men betales skulle de jo), alt i alt 765 rigsdaler.

Så store midler blev der ikke tale om senere. Efter 1779 har der næppe været større muligheder for at få overskud på den nu reducerede gård, også selv om herskabets krav og skatter blev afpasset efter den nye taktst. Da Anne Nielsdatter døde i 1789, gøres på ny alt indbo og løsøre op, men da var der ikke de store udeståender. Boets samlede værdi blev på 103 rigsdaler (ikke medregnet gård og det, der horte fæstegården til, herunder heste og vogne), hvoraf halvdelen så tilhørte enkemanden. Hendes sønner fik da godt 9 rigsdaler, datteren Karen det halve.

Da Hans Olsen så døde i 1817, sættes værdien af boet til 731 rigsdaler, hvilket gav enken 350 rigsdaler og hver af de syv børn 58 rigsdaler. Denne arv skal sættes op mod, at hans søn Ole måtte lægge 800 rigsdaler på bordet i 1825 for at få gården. Det er måske grunden til, at Hans Olsens enke først afstod fæstet 8 år efter mandens død. I de svære tider efter napoleonskrigene kan det vel have taget år at skaffe så mange kontanter (eller mulighed for lån, der kunne betales). Til gengæld har det været mere overkommeligt at udrede hans søskendes arvepart.

Fra Peder Hansen i 1658 til Ole Hansen i 1845 har gård nr. 11 altså haft 6 fæstere, og selvom man

vel næppe kan sige, at fæstegården er gået fra far til søn, er alle fæsteskitter sket inden for familien - enten ved at gården ved fæstetledighed er gået videre til næste generation eller ved at enken har giftet sig.

Det er dette mønster, der er det typiske for Staurby-gårdene. Det betyder, at det livsfæste, som alle Hindsgavls fæstere med fæstebrev fik papir på, også var livsfæste i praksis. Det er næsten sådan, at finder man i kirkebogen en gårdmands død, vil man se, at der i løbet af det følgende år kommer et bryllup, hvor enten det nu er enken eller søn/datter, der indgår ægteskab. Forresten gælder det også, hvis det er konen, der er død: Nyt bryllup eller fæsteskitte inden for et kort spand af tid! Dette er denne "automatik", der gør, at vi også før 1719, hvor fæsteprotokoller blev gjort lovpligtige, kan opstille fæsterækkefølger på den enkelte gård! Fæsterne sad også længe - Hans Olesen hele 47 år. Også det er ikke utypisk for Hindsgavl, hvor fæstelængder op til 50 år ikke er ukendte.

Når Kirsten på 47 gifter sig med Søren på 27

Systemet betød, at "mærkelige" ægteskaber er ganske sædvanlige. Gamle mænd giftede sig med unge piger, de døde, hvorpå hun kunne vælge "frit" og som ofte valgte en ung. Kærlighed har man sikkert ikke anset for nødvendigt, men sikkert nok sympati - arbejdsfællesskabet har skullet fungere. Det er dette indgroede "fornuftsægteskab", som er baggrund for dramaer i 1800-tallet af Morten Korch-typen, når børnene nægtede at rette sig efter de gamle normer.

Brudekjole fra Vejlbj Munkgård, 1846.

Bønder kunne have ganske kostbart tøj - selvejere som fæstebønder - i hvert fald her på Vestfyn. På Middelfart Museum findes denne smukke, røde brudekjole med fin hue med kniplinger, sjal og forklæde. Middelfart Museum.

Mange kom til at begrave flere ægtefæller: Peder Sørensen på 28, der var søn fra gård 1, overtog i 1751 gård nr. 12 og kunne gifte sig med den 22 årige Mette fra gård nr. 6. Hun døde allerede i 1767, og Peder, nu på 45 år, giftede sig med den 22 årige Karen fra gård 20. Hun døde i barselsseng året efter. hvorefter Peder giftede sig med Karens kusine

Maren fra gård 17. I 1784 blev Peder enkemand for tredje gang. I 1801 overdrog han gården til sønnen Anders af tredje ægteskab, der da kunne indgå ægteskab. Peter døde i 1808 som 88-årig!

Systemet lagde også op til, at den nye ægtefælle skulle være en habil og erfaren arbejdskraft. Det var gældende for både manden og konen. Manden skulle være en god bonde, men konens ansvarsområde var lige så væsentligt, og det var parrets dygtighed til sammen, der var afgørende for, at alt lykkedes. Det var derfor ikke de purunge, der er bud efter - mændene var ofte i 30'erne og i hvert fald over 25 - og pigerne gerne mellem 25 og 35 år.

Med i spillet om giftermål og gårde hørte dog også påbuddet om ikke at gifte sig med nærtbeslægtede: Det forbudne led var ud til 3. led - næstsøskenbørn. Altså at parrets forældre ikke måtte være kusiner/fætre. Forbuddet gjaldt også tidligere ægtefæller - det var således ikke tilladt at gifte sig med sin afdøde kones søster. Man kunne dog købe sig til bevilling, som da Peder Sørensen for 3. gang i løbet af få år skulle giftes - hans udvalgte fra gård 17 var som nævnt kusine til hans anden hustru. Man må have haft umådelig styr på slægtninge og familieskab for overhovedet at kunne få det til at hænge sammen.

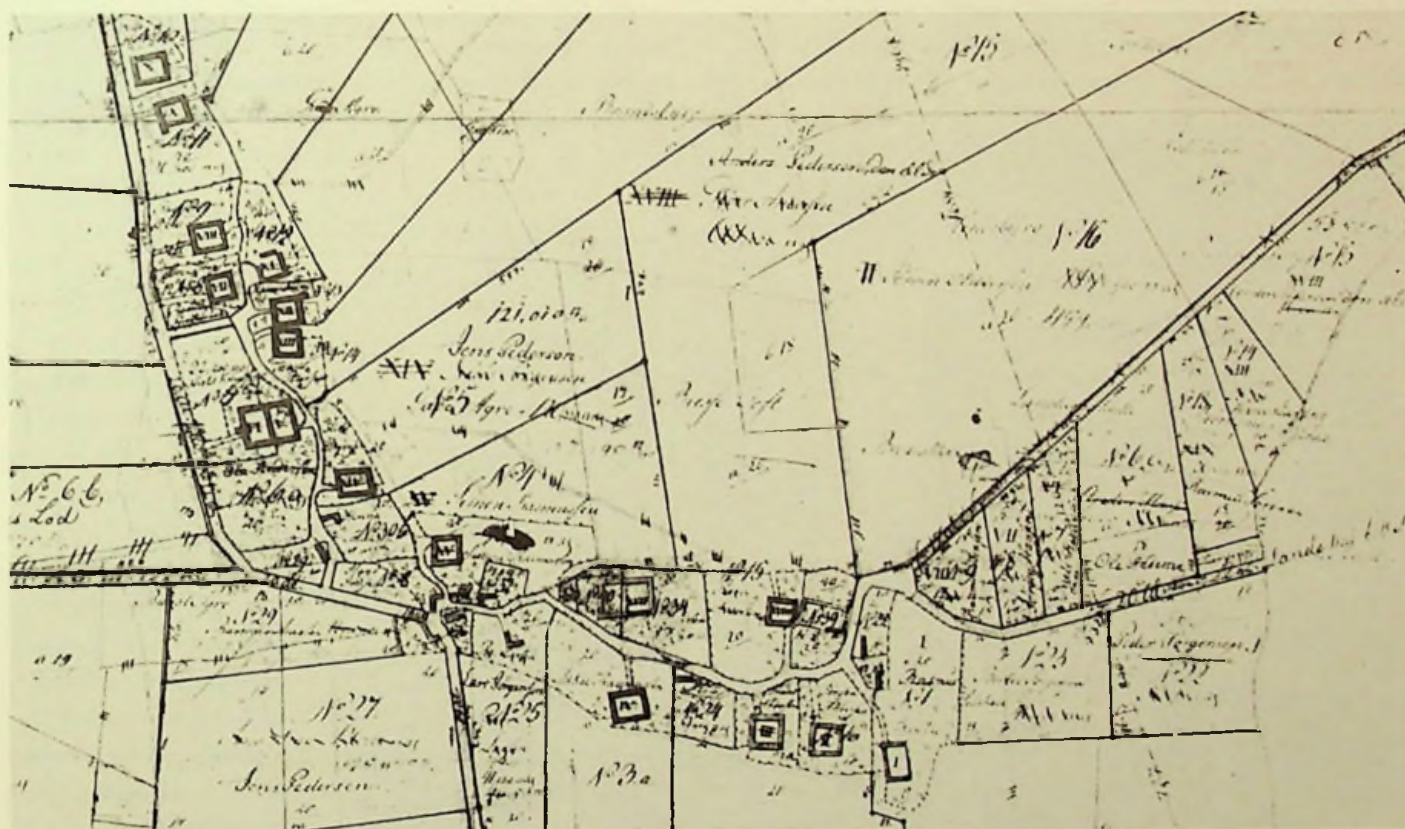
Der er masser af eksempler både i 16- og i 1700-årene, hvor kvinder på samme måde som Peder Sørensen har giftet sig masser af gange: På gård 1 blev Kirsten Madsdatter som 26-årig gift med Anders Andersen i 1674. Han døde i 1677, så året efter giftede Kirsten sig med en Anders (Sørensen) på 33, der døde i 1694. Kirsten, som nu var 47 år gammel, blev så endelig gift med Søren Hansen på 27. De fik, ikke uventet, ingen børn, og Kirsten

Madsdatter døde som 68-årig i 1716. Nu kunne Søren (på 48) gifte sig med Karen Hansdatter, hvis alder vi ikke kender. De fik mindst 4 sønner, hvorefter Søren døde i 1728 og Karen giftede sig igen Først når vi kommer op omkring år 1800, bliver det mere almindeligt med enker, der selv står for styret i årevis, indtil deres søn/svigerson tager over. Else Hansdatter blev f.eks. gift til gård 8 i 1789 - hun var da 22 år, hendes mand Jørgen Hansen, enkemand selvfølgelig, 47. Jørgen døde i 1813, og Else Hansdatter stod for styret og svarede afgifter og hoveri af gården til Hindsgavl, indtil hendes yngste datter i 1826 blev gift med en enkemand udefra, der havde været ansat på Hindsgavl. Begge de unge døde i løbet af et par år, og et helt nyt par rykkede ind på gården - med Else Hansdatter på aftægt. Else Hansdatter fik over 20 år som "pensionist". Faktisk havde hun en datter og svigersøn på gård 6, men hun - de - foretrak altså, at hun blev på sin egen gård!

Aftægt har en meget negativ klang i vore ører, men sådan skal det nok ikke opfattes. Selvfølgelig er det aldrig let at måtte slippe styret, og aftægtskontrakter kan være meget udpenslede med nøjagtige mængder af bolig, mad og varme og omsorg. Men aftægten var simpelthen fæstebonden og hans kones garanti mod mangel. Det var en sikkerhed for en tryk alderdom og en ordentlig begravelse. Netop aftægtsmuligheden var med til at gøre fæstebondens tilværelse så tryk, som det kunne lade sig gøre i datidens samfund.

Udskiftningskort over Staurby. Middelfart Byarkiv.

Kortet var oprindelig tegnet i 1794, da byen blev udskiftet. Her har gårdene fået romertal. Men kortet blev også brugt, da den nye opmåling til matriklen fandt sted i 1811. Da overstregede man navnene og satte numre med arabertal. Den nye vej til Strib er også indtegnet. Bemærk gård nr. 4, hvis tofte oprindelig lå i hjørnet mellem den nord-sydgående og den øst-vestgående vej. Senere flyttede også den gård ud på marken som Staurby Søndergård.

Livsfæste - livslykke?

Selvfølgelig var der ingen garanti for, at alt faldt godt ud, selvom man fik en gård.

Det er slående for den, der arbejder med 1700-tallets kirkebøger, hvor mange børn forældre kan nå at miste. I Peder Sørensens første ægteskab fødte hans kone Mette Christensdatter 11 børn - de ni døde i løbet af det første år, en datter som 5 årig og kun en enkelt søn, der var 3 år ved moderens død som 38 årig, overlevede hende. Tilfældet er grelt, men ikke enestående.

Netop omkring den rige gård nr. 11 viser en bemærkning fra 1787-folketællingen, at "lykke" ikke kan aflæses ud af disse faktuelle vidnesbyrd, vi kan finde i kirkebøger og protokoller: Anne Nielsdatter

på 60, kone på gården siden 1747, var i 1787 "uroelig og fra forstanden". Hun døde to år efter, hvorefter hendes sikkert hårdt prøvede ægtemand kunne få en ny, ung kone. Hendes søn Niels var i 1781 blevet gift på gård 5 (han var 32 og hun 27, så "normale" ægteskaber fandtes også). Men i 1805 hængte Niels sig - han havde i flere år været afsindig og havde lidt af melankoli. Det betød dog, at han kunne blive begravet på kirkegården (hvad selvmordere ikke kan). Hans kone giftede sig selvfølgelig igen, men hendes nye mand døde allerede året efter, og først 3. gang havde hun, forhåbentlig, lykken med sig. Udover at sindssyge har præget mindst to af familiens medlemmer på gård nr. 11, var de også involveret i et par uægteskabelig forhold: Jørgen og Annes

*Bryggers i Fjelstedgården.
Postkort fra Den fynske
Landsby.
Kvindernes domæne.
Bondens dygtighed i
driften skulle modsvares
af madmors dygtighed
med at behandle og bevare
madvare. Ølbrygning,
bagning, slagting,
kærning m.v. var bare en
del af kunnen, hun gerne
skulle have.*

Plan over Fjeldstedgård med stuehus i nord. Den fynske Landsby.

Alderen på gården vides ikke med bestemthed. Såvel vest- som østlængen stammer tilbage fra 1500-tallet. Stuehuset blev moderniseret i 1860, hvor det blev udvidet med ca. 1 meter. Man har indtrykket af, at gårdbygningerne i Staurby var nøje afpasset deres behov. I hvert fald fik mindst to gårde problemer, da de efter egaliseringen skulle tilpasse heste- og kreaturhold på et højere niveau.

datter Karen fik i 1774 som ugift 21-årig en "uægte" søn. Udlagt barnefader var en hestepranger fra Tolstrup i Jylland. Barnet voksede op hos mormoderen, men et sådant barns fremtid var i bedste fald usikkert. Han kunne ikke få fæstegård, ej heller optages i et lav. Hvad der skete med ham efter konfirmationen, ved vi ikke. Barnets mor gik det overraskende godt: Hun blev gift med Simon på gård 4 - og da Simon dels kom udefra (fra Roerslev), dels overhovedet ikke var bundet af at skulle ægte hverken enke eller datter af gården, har det været et "frit" valg. Helt skidt er det jo aldrig at have en pæn fædrenerav! Hendes bror Niels (ham med melankolien) blev nogle år senere udlagt som barnefar, da den ugifte husmandsdatter Karen Johansdatter fik tvillinger i 1776. Hvad der skete med mor og det barn, der overlevede, ved vi faktisk ikke. De optræder ikke i Vejlbys sogn i folketællingerne 1787 og 1801. Men Niels synes heller ikke ramt af samfundets straf - han fik som sagt både kone (ikke Karen Johansdatter) og gård nogle år efter. Der er et par tilfælde i disse år i kirkebogen, hvor forældrene til et uægte barn ikke blev gift i tide til at gøre barnet ægte på grund af herskabet på Billeshave. Om Hindsgavl skulle have blandet sig her, kan vi ikke vide.

Som nævnt mener jeg, at man skulle være det rigtige sted på det rigtige tidspunkt for at sikre sig en gård - og så måtte uheldet ikke være ude. Helt som planlagt kom det vist ikke til at gå for Anne Hansdatter, datter af Hans Buse på den store gård, der senere blev delt i to, nr. 17-20. Anne blev som 30-årig gift med Jørgen Sørensen på gård nr. 10. Han døde i 1772, og frem for at lade gården overgå til

den 25 årige stedsøn, hvilket i sig selv ville være et problem, der da var en del gæld på gården, giftede Anne sig med den 34 årige Rasmus Jensen. Men Rasmus døde allerede året efter, og ved dette skifte lovede enken med tiden at honorere den gæld, der lå, idet hun håbede på at kunne blive ved gården. Anne trolovede sig da også ret snart med Hans Clausen, der fik fæstebrev. Men først 4 år senere blev de gift "på grund af mandens i nogle år vedvarende sygdom". Det var mere uheld, end parret kunne klare, og i 1782 måtte den nu 54 årige gårdboerske og hendes 42årige mand gå på aftægt. Et helt nyt par kom ind på gården i stedet. Mandens svaghed tog dog ikke livet af ham - han levede til at blive 75 år - Anne blev 81. Men de havde dog deres underhold af gården og kom derfor nok aldrig til at lide direkte nød.

På gård nr. 14 oplevede Karen Andersdatter, at hendes mand rømte til Holsten. Efter syv år alene på gården (og hun kunne jo ikke gifte sig påny) måtte hun afstå gården. Det blev en gårdmandssøn Hans Pedersen, der rykkede ind, og i fæstekontrakten skrev han under på, at han ville ægte den ældste datter Karen (der da var 10 år gammel), når hun blev voksen. Mor og den yngre søster skulle blive boende på gården. Dette skete imidlertid ikke - senest i 1777 giftede Hans sig med en gårdmandsdatter fra Roerslev, og Karen Andersdatter og hendes to døtre forsvandt uden spor.

Når fæstet misligholdes

Langt de fleste fæstebønder sad altså på deres gård, til de døde, sådan som de havde fået papir på det ved underskriften af fæstekontrakten. Men ikke

Enggård i Staurby, 1992. Foto: Peter Dragsbo.

Da gårdene i Staurby var velstående, blev de bygget om i takt med tidens krav. De oprindelige bygninger fra o. 1860 er stærkt ud- og ombyggede.

altid gik det godt: Peder Rasmussen overtog en gård i 1696 på 14-3-2-0 (senere nr. 6-7) - langt den største gård på det tidspunkt. I 1719 måtte han dog aflevere halvdelen af jorden (muligvis til en svigersøn), og i 1727 blev han direkte fradømt den sidste del. Den nye fæster Knud Broch blev det første år forskånet for både hovning og landgilde - de kongelige skatter skulle dog betales. Peder Rasmussen ser ud til at have levet en 10 år endnu, uden at vi ved, hvordan han har klaret sig.

Gård nr. 4 blev før 1718 delt i to - og det blev to små gårde: 3-2-3-½, måske også for små. Fæsteren af 4a fra 1722, Hans Nielsen måtte i 1737 "kvittere stedet formedest armød". Anders Smed, der overtog det, døde allerede 1738. Den næste, Lars Hansen, der naturligvis giftede sig med enken, måtte afstå stedet i 1757, og Niels Christensen, der da kom til, blev afsat i 1774.

Og hermed er vi fremme ved de eneste sager af den art, der kendes fra kammerherre Adellers tid: Begge sager fandt sted i 1774, altså et par år efter, at Chr. Holger Adeler var blevet godsejer på Hindsgavl - på samme tid, som han planlagde nye tiltag, herunder at sætte gårdene lige. De to fæstebønder, der var involverede, var brødre. Det drejer sig om Jens og Niels Christensen, sønner af Christen Jensen på gård 6.

Christen Jensen fik mindst 10 børn. Peder blev gårdmand i Aulby, Niels fik gård nr. 4 i Staurby, Jens overtog faderens gård, mens Rasmus blev husmand i Asperup. Jep døde som 40-årig i 1769 som karl hos broderen Jens, og da havde de yngste af sønnerne, Hans og Jørgen, heller ikke fået et sted endnu. Af døtrene var Mette blevet gift med gårdmand Peder Sørensen i gård 12, men var død flere år før. To andre søstre var blevet gift med husmænd i Vejlbj.

Jens overtog som nævnt faderens gård. Det skete i 1755, hvor faderen gik på aftægt - han døde i 1760. I 1757 blev Jens så behørigt gift - han valgte sig en gårdmandsdatter fra Gamborg på 27 år, Appelone Nielsdatter.

Men i 1774 var det slut. Jens Christensen måtte frasi-ge sig gården på grund af armod. Dvs., at han ikke var i stand til at svare Hindsgavl, hvad han skulle, og ikke kunne magtede at holde gården, som han skulle. Gården fik en ny fæster, en gårdmandssøn fra Røjle. Hvad skete der så med Jens Christensen og hans familie? Nogen støtte fra Hindsgavl har de øjensynligt fået. I hvert fald måtte den nye fæster skrive under på, at "såfremt jeg (ritmester Adeler) finder det fornøden, svarer han (fæsteren) hver nytår til afsatte Jens Christensen eller kone en tønde rug og en tønde byg". Jens døde som indsidder i Vejlbj (dvs. som lejer af et rum på en gård eller i et hus) i 1786. Ved folketællingen året efter ses hans enke hos træskomager Peder Jørgensen, i hvis hus 2 andre kvinder bor til leje. Apollones næringsvej - hun spinder, standardbeskæftigelsen for kvinder i nød. Hun var da 58 år.

Broderen Niels blev som sagt også afsat nogenlunde samtidigt. Ved sønnen Hans død i 1774 står han opført i kirkebogen som gårdmand. Da han selv døde i februar 1775, kaldes han forhen gårdmand i Staurby, til sidst husmand. Hans halve gård fik ikke nogen ny fæster. Jorden ser ud til at være langt i hænderne på ham, der havde den anden halvgård, Søren Olesen. Bygningerne blev revet ned, og et nyt hus med plads til to husmænd blev opført på den "øde gårdsplads". For resten af bønderne betød det, at der var 20 fæstere, ikke 21 fæstere om at dele jorden, da alle blev sat lige i 1779.

Det var ikke helt tilfældigt, at brødrene blev afsat i 1774. Høstårene 1771-73 havde notorisk været dårlige og i 1760'erne havde man gentagne gange haft kvægsyge på Fyn - den rige Jørgen Rasmussens besætning var ramt i 1768, så der var ikke noget at stå imod med, hvis uheldet var ude.

Det var svært at være afsat gårdmand - og deres familier. I 1787-folketællingen findes adskillige i Vejlbj sogn, boende som inderster (til leje), og hvor de mindre børn tigger. Det er altså de barske realiteter på den tid og den egn. En enkelt afsat gårdmand er blevet karl på en anden gård, men det er usædvanligt.

Den afsatte Niels havde som nævnt familie. Hans enke, Maren Andersdatter, fik et langt liv. Hun var født i 1729 som datter på gård 2 og var blevet gift med Niels, da han overtog sin gård i 1757, og de fik mindst 10 børn, inden det hele brød sammen. Børnene kan vil følge efterhånden som de bliver konfirmerede (den sidste i 1786), men derefter forsvinder de. I 1787 sad Maren Andersdatter i et hus i Staurby og "nyder almisse af Hindsgavl". Hun boede sammen med en datter Ane Elisabeth på 24 år, der af folketællingen i 1801, hvor vi genfinder parret, kan se, at datteren var vanfør. I 1801 nød datteren almisse, mens moderen spandt. Maren Andersdatter døde først i 1823.

Når gårdmandssønnen ikke fik en gård

Alt dette foregår jo i stavnsbåndets tid (indført 1734 og varer til år 1800). Det fremgår klart, at gårdmandssønner fra godset (altså fæstegårde under Hindsgavl) i mange, mange tilfælde rykker ind efter deres fædre, eller gifter sig med enker eller døtre.

*Stuehuset på
Staurby Holmegård,
1992.*

Foto: Peter Dragsbo.

*En smuk,
præsentabel bolig -
med 4 skorstene -
fra 1880'erne.*

Der er masser af eksempler på en søskendeflok, der alle ender på gode gårde. F.eks. Peder Rasmussen fra gård. 20 (fæster 1740-57). Hans enke giftede sig med en søn fra gård 10. Peder Rasmussens søn Hans giftede sig til gård nr. 2, Rasmus til gård nr. 1, Ole fik den fædrengård efter stedfaderen, mens søsteren Karen blev gift til nr 12. På den måde synes hele landsbyen at være i familien med hinanden.

Jørgen Rasmussen på gård 11 døde som nævnt i 1768 fra 6 børn, 5 sønner og en datter, i alderen 21 til 4 år. Deres nye stedfar var blot 28 år gammel. Efter moderens død fik han sin ny børneflokk, og det blev da hans søn, der kom til at videreføre gården. Hvad da med Jørgen Rasmussens sønner? De var stavnsbundne til godset og kunne altså ikke umid-

delbart søge arbejde (eller gifte sig ud af godset). Ved moderens død i 1789 kan vi se, hvordan det er gået dem: Den ældste Rasmus fik en gård i Skrillinge i 1777 som 30-årig. Niels fik som nævnt gård nr. 5 i Staurby som 33-årig, mens Hans på 27 tjente i Skrillinge hos broderen, hvor vi genfinder ham i 1801, og tvillingerne Jørgen og Peder er i tjeneste på gårde i Staurby - Jørgen hos stedfaderen, Peder hos bror Niels.

Langt de fleste fæstere i stavnsbåndperioden var vitterlig født på Hindsgavl gods. Set i det lys var stavnsbåndet måske ikke kun negativt - det sikrede nok også, at godset tog egne bøndersønner til sine gårde - et forhold, der ændredes efter år 1800.

Det var ikke altid muligt at få en gård. Af Knud Brochs børn (fæster på gård nr. 7, 1727-65) fik sønnen Niels den fædrenegård, mens Rasmus og Peder fik andre gårde under Hindsgavl. Men den ældste søn Anders havde allerede i 1759 (som 30-årig) et husmandssted i Staurby. Det var ikke alle, der trak gevinst i lotteriet.

Men var man først blevet husmand, var der ingen vej tilbage. Den opstigning fra husmand til gårdmand, som der tales om mange steder i landbrugslitteraturen, kendes simpelthen ikke på Hindsgavl. Man flyttede heller ikke fra en gård til en anden - reglen var, at man blev på den gård, man en gang havde fået. Samtidig kan vi se, at så godt som alle Hindsgavls fæstere i Staurby i 1700-tallet var gårdmandssønner, og ingen husmandsdøtre blev gift til en gård.

Umiddelbart kunne man tro, at det var den ældste søn, der stod først for, når en gårdmand skulle lade fæstegården gå videre, men det er langtfra sikkert: Det var den søn, der stod parat, når faderen døde eller skulle på aftægt. Der er også eksempler på døtre, der fik gården, selv om der var brødre. Her kan økonomien have spillet en rolle - var der behov for kapitaltilførsel udefra, fulgte der nok flere penge med en mand udefra end med en kone, og så kunne man foretrække en svigersøn. Og endelig var der vel også dengang forskel på folk - ikke alle sønner var lige duelige.

På mange måder fremstår forholdene som fæstebonde under Hindsgavl som rimelige - der var nogle faste rammer og nogle regler inden for hvilke tilværelsen fandt sted. Bønderne kunne inden for disse rammer skabe sig et liv, hvor de voksede op, blev etablerede og levede i mange tilfælde et langt

liv, hvor de kunne se den næste generation komme rimeligt i vej. Det betød, at man har kendt de betingelser der var gældende. Men nogen idyl med ligeværdighed mellem herskab og tjenestefolk skal man næppe forestille sig: Pastor Jensenius, som gerådede ud i kontroverser med kammerherre Adeler, bl.a. angående Vejlbyskole, skriver bl.a., at kammerherren selv for temmelig små forseelser gennempryglede sine undergivne, så de et helt fjerdingår eller derover måtte holde sengen, og personligt nægtede han at lade sig behandle "lige som jeg var dragon, rytter eller fæstebonde, tre slags folk, som kammerherren i nogle år er kommen i vane med uden modsigelse at herske over."

1800-tallets fæstere stod i en ganske anden situation end deres forgængere. Efter en svær periode efter napoleonskrigen lysnede det frem mod 1840'erne, og selv om vi kan følge flere kontroverser med godsejeren (se f.eks. Knud Madsens artikel om Staurby Skov, s. 67), kan vi også se, at de store fæstegårde var et godt udgangspunkt for at give deres brugere en solid velstand. Den historie tager vi en anden gang.

Litteraturhenvisninger:

Vends har flere gange bragt artikler om Hindsgavl, se især Vends 1998, hvor Peter Dragsbo har skrevet om Hindsgavls huse.

Generelt om fæstebønder på Fyn se Fr. Skrubbeltrang: Det danske Landbosamfund 1500-1800. København 1978 og Karl Peder Pedersen: Vestfynske fæstebønder. En undersøgelse af de økonomiske og sociale forhold på de vestfynske godser Erholm-Søndergårde i 1700-tallet, Odense 1984.

De komplette lister over Staurby-gårdene 1660-1845 er anbragt på Middelfart Byarkiv.